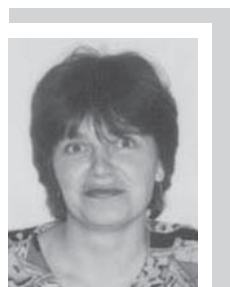

І. В. ПЕША,
канд. пед. наук

IRYNA V. PESHA,
Ph.D. in Pedagogics

ДИТЯЧІ БУДИНКИ СІМЕЙНОГО ТИПУ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА СІМЕЙНОЇ ОПІКИ НАД ДІТЬМИ-СИРОТАМИ ТА ДІТЬМИ, ПОЗБАВЛЕНИМИ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

В останні роки в Україні катастрофічно зростає кількість дітей, які за певних обставин лишаються поза сімейним вихованням, позбавляються батьківської опіки. Причин тому безліч, і не обов'язково це смерть батька чи матері. Серед дітей, які перебувають на обліку в органах опіки і піклування, лише десяту частину становлять біологічні сироти, решта – це діти, які стають сиротами при живих батьках, так звані соціальні сироти. Не можна стверджувати, що феномен “виходу” дитини із рідної сім'ї виник лише останнім часом. Батьків позбавляли батьківських прав через асоціальні прояви, пияцтво, наркоманію, недостатню увагу до власних дітей і раніше. Та останнім часом, в умовах зубожіння переважної частини населення, загострюються кризові явища в сім'ях, особливо неповних, багатодітних, малозабезпечених.

Усталена в Україні система державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, які залишилися без батьківського піклування, структурована таким чином, щоб дитина від наро-

дження до повноліття була доглянута державними установами, завданням яких є утримання, виховання, надання професійних навичок. У той же час в умовах економічної кризи загострилися проблеми матеріально-технічного забезпечення закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків. Відчуження випускників інтернатних закладів від реальних життєвих проблем, обмеження простору спілкування, регламентація дій призводять до формування специфічних рис особистості, які ускладнюють адаптацію дітей-сиріт до дорослого життя у відкритому соціумі. Навіть за оптимальних умов утримання та виховання дітей у державних закладах, вони істотно відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї. Існуюча мережа інституцій, яку проходить дитина, сприймає її лише як об'єкт, а не як і суб'єкт виховання.

Міжнародний досвід державної опіки над дітьми засвідчує поступову відмову держав, що мають гуманістичне спрямування соціальної політики, від інтернатних форм ут-

римання дітей, позбавлених батьківського піклування, орієнтацію на створення та підтримку сімейних форм опіки. Усиновлення дітей-сиріт та встановлення над ними опіки в Україні були і залишаються пріоритетними варіантами влаштування долі дитини, залишеної без батьківської опіки. Поряд з тим провадиться робота по створенню альтернативних закладів для дітей, позбавлених батьківського піклування. У першу чергу це стосується розвитку сімейних форм влаштування таких дітей: дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей.

На необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини свого часу постійно наполягали видатні педагоги-гуманісти – Г. Гмайнер¹, П. Ф. Лесгафт², О. С. Макаренко³, Й. Г. Песталоцці⁴, В. О. Сухомлинський⁵, К. Д. Ушинський⁶. Вони доводили, що сім'я є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, персональним навколишнім середовищем її розвитку, оскільки саме в сім'ї беруть початок світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто усі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як людини. На формування дітей також впливають і характер стосунків між батьками та між батьками і дітьми, іншими членами сім'ї і ставлення батьків до праці, і їхня участь у суспільному житті, і їхні інтереси, моральні цінності тощо.

Соціально-педагогічні аспекти функціонування дитячих будинків сімейного типу особливі. З одного боку, вони відображають весь спектр проблем звичайної багатодітної сім'ї. З іншого – перед такою сім'єю постають завдання щодо корекції та компенсації вад розвитку дитини, відставання та занедбаності її здоров'я, а також подолання наслідків психічних травм.

Проблемам соціальної адаптації, морально-правового, естетичного, статевого виховання вихованців дитячих будинків сімейного типу присвячені роботи українських науковців: Л. С. Дробот⁷, Л. В. Єременко⁸, Л. В. Кузьменко⁹, Н. О. Рєпи¹⁰, В. Г. Слюсаренко¹¹, Л. М. Смагіної¹², В. В. Чечет¹³, В. С. Яковенко¹⁴. Вивчення особливостей виховного процесу в дитячих будинках сімейного типу, розкриття специфіки взаємодії дітей і батьків-вихователів, аналіз основних її напрямків, сфер і засобів їх впливу на формування особистості вихованців є важливим напрямком у наукових пошуках оптимальних методик сімейної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, як органічної частини системи державного піклування.

Поряд із цим, ще недостатньо уваги приділяється вивченню проблем, пов'язаних із психологічними особливостями дітей, які потрапляють до дитячих будинків сімейного типу; проблем спілкування рідних та прийомних дітей між собою; необхідність підтримання зв'язків з біологічними батьками дитини; не визначені питання підготовки батьків-вихователів щодо необхідності розгляду їх опіки над дітьми як тимчасового явища; формування позиції першочергового врахування інтересів дитини у визначенні її влаштування.

Зважаючи на актуальність проблеми виховання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування в умовах дитячого будинку сімейного типу, ми поставили за мету визначити особливості функціонування такої специфічної сім'ї, окреслити основні умови формування особистості дитини-сироти в сімейному оточенні.

Дитячий будинок сімейного типу – сім'я, в якій поряд з власними дітьми живуть і виховуються діти позбавлені батьківського піклування. Перші дитячі будинки сімейного типу

було створено в 1988 році. На початок 2003 року в Україні функціонувало 116 дитячих будинків сімейного типу в 22 областях, АР Крим та м. Севастополі, в яких виховується близько 1000 дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Чотирнадцять років діяльності дитячих будинків сімейного типу дозволяють зробити ґрунтовні висновки щодо доцільності існування та розвитку такої форми сімейної опіки. Практичні педагогічні та соціальні напрацювання батьків-вихователів потребують детального вивчення, розповсюдження досвіду їх роботи дозволить поширити мережу дитячих будинків сімейного типу як альтернативної форми опіки над дітьми-сиротами.

Сім'я може отримати статус дитячого будинку сімейного типу лише за умови прийому на виховання п'яти та більше дітей, позбавлених батьківської опіки, що, безперечно, є досить доброю умовою для влаштування в родину більшої кількості дітей-сиріт. Але згідно з Положенням про дитячий будинок сімейного типу кількість дітей у сім'ї, як рідних, так і прийомних, не повинна перевищувати десяти осіб, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання та розвитку. За результатами опитування, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень у 1999 році, половина дитячих будинків сімейного типу таким умовам відповідає – у родинях виховуються від 4 до 10 дітей віком до 18 років. У той же час перевищення обмеження щодо кількості дітей, які перебувають на вихованні, спостерігається в кожному другому випадку: третина сімей виховує 11-15 дітей, кожна десята – 16-20 осіб.

Можна зрозуміти прагнення батьків-вихователів та місцевих органів влади влаштувати долю яко-

мога більшої кількості дітей-сиріт. Водночас необхідно враховувати, що це призводить до порушення соціальних вимог оптимального розвитку дітей, оскільки в такому разі дитячий будинок сімейного типу більше нагадує міні-інтернат, ніж родину. Переобтяженість батьків-вихователів як у фізичному, так і психолого-педагогічному плані не дозволяє приділити кожній дитині належні турботу та увагу.

Чи є виправданим прийом на виховання великої кількості дітей? Безперечно, умови життя навіть у такій великій родині є кращими, ніж у державному закладі. Батьки-вихователі зазначають, що оптимальна кількість вихованців у родині залежить від особистості вихователів, їх індивідуальних здібностей вирішувати проблеми багатодітної родини. Це, безсумнівно, так, але неможливо визначити здібності вихователів на етапі створення дитячого будинку сімейного типу, коли батьки тільки добирають вихованців. Половина батьків вважає, що на вихованні в родині повинно перебувати не більше десяти дітей, саме така кількість є оптимальною і дозволяє створити оптимальні умови життєзабезпечення та виховання. Водночас це питання потребує індивідуального розгляду в кожному конкретному випадку. Не має сенсу обмежувати кількість дітей у родині визначеними вимогами, без врахування бажання і можливості батьків.

Положенням про дитячий будинок сімейного типу визначено, що дитячий будинок комплектується дітьми поступово протягом трьох місяців, що безперечно є дуже обмеженим терміном. Прихід у родину одночасно п'яти і більше дітей, які потребують соціальної адаптації до умов родинного виховання, є складним випробуванням для батьків-вихователів, які не мають досвіду роботи. Батьки-вихователі, які мають

досвід роботи більше десяти років, вважають, що дитячий будинок сімейного типу можна вважати “створеним” лише через рік-півтора, коли батьки “справляються” з першими вихованцями, родина при звичається до свого нового статусу – багатодітної сім’ї, в якій виховуються діти-сироти.

Переважно сім’ї, що беруть на виховання дітей-сиріт, мають одну, дві або три рідних дитини, є окремі багатодітні родини, які мають 4-6 рідних дітей. В той же час, основною вимогою, яку називають батьки-вихователі для забезпечення нормального сімейного мікроклімату є відсутність поділу дітей на “рідних” і “вихованців”. Діти-вихованці, особливо на початку перебування в родині, потребують значно більше уваги з боку батьків, ніж рідні. Це може провокувати дитячі ревності, агресивність, непокору з боку дітей, які не хочуть ділити увагу батьків з новими членами родини. Батькам-вихователям необхідно враховувати можливість виникнення конфліктних ситуацій у родині і бути готовими до прояву ревностей як з боку рідних, так і прийомних дітей.

Не викликає сумніву, що дитина, яка потрапляє до сім’ї, легше адаптується за умови дитячого оточення. Поряд з тим турботи про нового вихованця покладаються не лише на батьків-вихователів а й на дітей, які вже виховуються в родині. Діти в сім’ї, особливо у перші дні знайомства, повинні бути доброзичливо налаштовані на нового члена родини, не проявляти зверхності, агресивності, допомагати йому звичаїтися до вимог, що сформувалися в сім’ї. Прихід нового вихованця потребує відповідної підготовки усієї родини, виваженого спільного рішення, не лише дорослих, а всіх членів родини. В дитячих будинках сімейного типу батьки-вихователі практикують проводити спільні об-

говорення проблем, які стосуються родини, разом, на так званих “сімейних радах”. Це дозволяє залучити дітей до спільних справ, заручитися їхньою підтримкою і допомогою.

Батьки-вихователі не можуть чітко розмежувати своє особисте і професійне життя, свій робочий та вільний час. Лише поєднання цих сфер може дати плідні результати. Самі батьки не розглядають життя у дитячому будинку сімейного типу як професійний обов’язок, а дітей-вихованців – як об’єкт професійного впливу. Дитячий будинок є для них сім’єю, вони почувають себе батьками для всіх дітей, не поділяючи їх на рідних та прийомних.

До дитячого будинку сімейного типу потрапляють діти, позбавлені батьківського піклування, та ті, яких у даний час ніхто не може усиновити чи встановити над ними опіку. Перевага, звичайно, віддається дітям, у яких є проблеми щодо подальшого їх влаштування на виховання у сім’ю – діти раннього віку, з ослабленим здоров’ям, відносно яких не прийнято рішення щодо подальшого влаштування тощо. Діти потрапляють у родину різними шляхами: з державних установ для дітей-сиріт, з лікарень, направляє міліція, приводять родичі, які не мають змоги опікуватися дитиною. Є випадки, коли дитина сама приходиться до батьків-вихователів і просить, щоб її взяли у сім’ю. Є діти, яких знайшли і привели самі вихованці дитячого будинку сімейного типу.

Враховуючи особливості дітей, які виховуються в дитячих будинках сімейного типу, основні проблеми, які доводиться вирішувати батькам-вихователям, пов’язані із здоров’ям та педагогічною занедбаністю дитини.

Особливе занепокоєння викликає стан здоров’я вихованців дитячих будинків. Результати опитування свідчать, що лише в кожній п’ятій сім’ї немає серйозних проблем зі здо-

ров'ям вихованців. Дві третини батьків-вихователів виховують дітей з хронічними захворюваннями. Переважно таких дітей в родині від одного до трьох, але є сім'ї в яких 10-14 вихованців мають хронічні недуги. Третина батьків виховує дітей-інвалідів, переважно таких вихованців у родині по одному, але існує дитячий будинок сімейного типу, в якому 5 дітей перебувають на інвалідності. Кожний п'ятий вихователь дитячого будинку зазначає, що один (або двоє) з його вихованців потребує хірургічної операції, на яку сім'ї не вистачає коштів.

При оформленні дитини батьки-вихователі повинні отримувати медичний висновок щодо стану її здоров'я. Приховування інформації про захворювання, спадкові вади може мати негативні наслідки. Якщо родина не в змозі взяти на себе тягар відповідальності за хвору дитину і відмовляється від неї, то стрес переживають і батьки і сама дитина. Таку ситуацію можна попередити ще на етапі підбору вихованців. Батьки-вихователі, у яких є повна інформація про стан здоров'я дитини, реально оцінюють власні можливості щодо її утримання і свідомо погоджуються з необхідністю докласти більших зусиль, щоб поставити таку дитину на ноги. Адже дитині з хронічними захворюваннями потрібні особливий догляд, режим, лікувальна терапія. Діти з нервово-психічними розладами потребують дбайливого індивідуального підходу, спеціальних профілактичних заходів, планування побуту і дозвілля.

Враховуючи стан здоров'я дітей, які перебувають на вихованні в дитячих будинках сімейного типу, батьки-вихователі потребують медичної допомоги. Положення про дитячий будинок сімейного типу визначає, що органи охорони здоров'я повинні закріпити за дитячим будинком сімейного типу лікаря, який би

опікувався проблемами кожної родини. Але й до сьогодні ці вимоги виконуються лише на папері. Необхідно не лише декларативно, а й практично запровадити такий медичний супровід кожного дитячого будинку, що дозволить батькам більше уваги приділяти розвитку дітей, долати педагогічну занедбаність, надавати можливість ефективно вирішувати проблеми здоров'я вихованців.

За дітьми залишаються пільги, встановлені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Передусім це стосується питання оздоровлення, коли діти-сироти у першочерговому порядку забезпечуються безкоштовними путівками в табори та санаторії. Враховуючи стан здоров'я дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу, це питання є дуже актуальним.

В той же час поряд з оздоровленням вихованців дитячого будинку сімейного типу постає проблема оздоровлення рідних дітей батьків-вихователів, оскільки не існує профспілкових організацій, що надавали б їм путівки на пільгових умовах, а придбати путівки за повну вартість, виходячи з розміру грошового утримання, батьки не в змозі. Це питання потребує вирішення, з урахуванням того, що дитячий будинок сімейного типу це єдина родина, і надання переваги одним дітям порушує етику родинного виховання, призводить до конфліктів між рідними та прийомними дітьми, негативного, недобррозичливого ставлення рідних дітей до прийомних. Врахувати ці проблеми необхідно не лише з погляду оздоровлення, а й усіх питань життєдіяльності дитячого будинку сімейного типу, що не є освітньою установою, а є родиною, яка бере на себе виховання знедолених дітей.

Як зауважив один із батьків-вихователів дитячого будинку сімей-

ного типу, “рідними не тільки народжуються, рідними стають”. Саме такий емоційний стан сімейного спілкування в дитячому будинку є запорукою позитивного впливу на дитячу особистість, формування щирих, сімейних стосунків між усіма членами родини. Сім’я, родинні стосунки мають велике значення у житті батьків-вихователів.

Особливістю людини, яка присвячує своє життя вихованню дітей, поштовхом, що керує нею при прийнятті рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на думку батьків-вихователів, є така риса характеру як “людяність”. Ця риса особистості виражається в основному прояві – небайдужості до горя і потреб оточуючих, умінні переживати чужу біль, проявляти співчуття. Але поряд із психологічним переживанням у людини формується потреба дієвої допомоги, готовність взяти на себе відповідальність за долю дітей, від яких відмовилися рідні батьки. Причому, виховання прийомних дітей, що може трактуватися сторонніми спостерігачами як геройський вчинок, батьками-вихователями розглядається як реалізація власних мрій, що викликає почуття задоволення від справи, якою займаєшся. Так, на запитання “Заради чого Ви живете?” більше половини опитаних батьків-вихователів відповіли “Заради дітей та близьких”.

Батьки-вихователі називають три основні положення, що, на їх думку, є основними критеріями створення дитячих будинків сімейного типу:

– по-перше, прояв любові до дітей батьків-вихователів повинен бути активним, а не лише виражатися у співчутті і наріканні на їх проблеми, виявом такої активної позиції є офіційне звернення людини з приводу створення дитячого будинку сімейного типу;

– по-друге, людина повинна бути працьовитою, без цієї якості існування великої сім’ї неможливе. Виховувати дітей – це велика і тяжка праця і батьки-вихователі повинні реально оцінювати власні можливості;

– по-третє, в сім’ї не може існувати різниці між рідними та прийомними дітьми, щоб це була єдина родина. Діти не повинні відчувати себе зайвими, непотрібними, чужими. При цьому більше уваги необхідно приділяти саме вихованцям.

Успіх виховання, формування почуття довіри і любові у прийомної дитини багато в чому залежать від авторитету батьків-вихователів. Завоювання батьківського авторитету – справжньої поваги з боку дітей, духовної влади над їх свідомістю – складний і тривалий процес, що починається з першого дня появи дитини у дитячому будинку сімейного типу.

Спостерігаючи за дітьми, батьки підтверджують, той факт, що вчинки дорослих, методи вирішення проблем впливають на формування поглядів і свідомості дітей. Довіра до вихователя веде до наслідування його дітьми, підтверджуючи вислів польського педагога Я. А. Коменського, що “...дитячий вік взагалі виховується і направляється до дії більше прикладами, ніж правилами”¹⁵. Якщо дитині щось пояснювати, аби допомогти від неї дотримання певних вимог і правил поведінки, то це дуже слабо на неї впливає, але у випадку відповідних дій з боку оточуючих, дитина легко засвоює їх, навіть без вимог з боку вихователя.

В той же час процес виховання не можна звести до простого копіювання дітьми вчинків вихователів, дотримання схеми – “я є приклад”. Батьки підкреслюють необхідність переосмислення вихованцями їхнього життєвого досвіду через свідоме сприйняття. Ефективні результати розвитку спостерігаються, якщо поряд з

життєвим досвідом дорослого враховується ставлення і точка зору дитини. Тобто схема виховання повинна мати два складових компоненти.

Діти мають певний досвід і бачення проблеми. Бувають випадки, коли запропонований вихователем шлях, з точки зору дитини, вважається хибним, тоді дотримання принципу “я разом з ними” допомагає розібратися у ситуації, враховуючи обидві точки зору. А це дає підставу уникнути багатьох конфліктних ситуацій. Спілкування відбувається на рівні діалогу двох зацікавлених сторін, що робить можливим не тільки дітям приймати життєвий досвід дорослих, але й вихователям переглядати певні власні установки.

Емоційний тон, що встановлюється між батьками-вихователями та дітьми на основі почуття батьківської любові, веде до формування дуже близьких, теплих і доброзичливих стосунків між усіма членами дитячого будинку сімейного типу. Прояв батьківської любові є необхідною умовою формування самоповаги дитини, налагодження її добрих взаємин з іншими людьми, позитивної самооцінки. Відсутність же любові призводить до нервових та психічних розладів, викликає ворожість і агресивність, про що свідчить поведінка дітей, які тільки-но потрапляють на виховання до дитячого будинку.

Основним критерієм визначення ефективності сімейних форм виховання можна визначити рівень адаптації дитини у новому житті відповідно до вимог розвитку суспільних відносин. Якщо раніше батьки оцінювали свій успіх у вихованні дитини виходячи з того, наскільки їм вдалося передати

дітям знання, навички, уміння, переконання, цінності, то сьогодні, за умов значних і швидких соціальних змін у суспільстві, цього недостатньо. Оцінка виховної роботи повинна залежати від того, наскільки успішно зуміли батьки-вихователі підготувати дитину самостійно діяти і приймати рішення, виходячи із того, що самостійність, творча ініціатива і соціальна відповідальність стають визначальними рисами виховного процесу на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Основним завданням, яке на думку батьків-вихователів, необхідно вирішити, приймаючи дитину-сироту на виховання до дитячого будинку сімейного типу і що вони вважають за необхідне – це створення умов, які б дали змогу дитині “стати на ноги”, можливість знайти власне місце у житті. Влаштування подальшого життя прийомних дітей, формування навичок самостійності і соціального досвіду, що дають змогу їм вирішувати у подальшому життєво необхідні проблеми, є для батьків-вихователів основним критерієм їх праці, професійного рівня як вихователів.

Влаштовуючи життя дитини, необхідно створювати умови, які дали б змогу створити у дитини “почуття захищеності”. Дитина повинна бути впевненою, що за будь-яких обставин вона отримає з боку батьків-вихователів та родини необхідний захист. Це формує у вихованців впевненість у майбутньому. В той же час захист не розглядається як постійна, непорушна “опора”, що не дає змоги приймати власні рішення і робити помилки. Батьки-вихователі вбачають власне завдання не у супроводі дитини у дорослому житті, а у формуванні у неї впевненості, що у будь-який момент, коли їй необхідна буде підтримка і порада, вона завжди отримає її. При вирішенні проблем, що виникають, батьки-вихователі став-

ляться до дитини зі співчуттям та розумінням і намагаюся запропонувати певні шляхи у розв'язанні скрутних питань, але при цьому враховується точка зору самого вихованця, його ставлення до тих чи інших засобів вирішення проблеми.

Дитячий будинок сімейного типу має значні переваги у порівнянні з будь-яким іншим державним інститутом, через те що у виховному закладі дитина знаходиться лише певний час, а вихователі в основному зайняті лише окремими аспектами виховання. У сім'ї процес виховання має водночас цілісний та індивідуальний характер і здійснюється до тих пір, доки дитина не залишає родину. Комплексний педагогічний вплив дитячих будинків сімейного типу проявляється у створенні для дитини-сироти нормальних умов сімейного життя, повноцінного родинного оточення. Сімейне виховання, як життєво необхідна умова формування людської особистості, є основною запорукою гармонійного розвитку дитини, формування позитивних якостей характеру.

Основним показником ефективності існування такої форми державної опіки над дітьми-сиротами як дитячі будинки сімейного типу є те, що діти, позбавлені піклування власної родини, знаходять сімейний захисток, батьківську опіку, оточення братів та сестер, повертаються у природно необхідне для нормального розвитку особистості середовище – сім'ю.

Досвід функціонування дитячих будинків сімейного типу в Україні

засвідчує, що їхні соціальні функції як соціального інституту не відрізняються від функціонування звичайної біологічної сім'ї. Водночас є ряд особливостей, притаманних лише дитячому будинку сімейного типу: батьки біологічно не пов'язані з прийомними дітьми; батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини; прояв проблем між рідними та прийомними дітьми.

Формування особистості дитини в умовах дитячого будинку сімейного типу значною мірою залежить від особистості батьків-вихователів. Основною рисою характеру батьків є альтруїстичне бажання допомогти дітям, які перебувають у складних умовах. Завдання, яке необхідно вирішити батькам-вихователям, щодо подальшого влаштування долі їх вихованців, – це забезпечення подальшого життєвого влаштування, формування навиків самостійності, набуття дитиною соціального досвіду вирішення життєво необхідних проблем.

Розширення мережі дитячих будинків, як необхідна умова захисту прав дітей, позбавлених рідної родини, на сімейне виховання, потребує формування системи спеціалізованих соціальних служб зорієнтованих на підготовку, підтримку та соціальний супровід сімейних форм опіки над дітьми-сиротами. А це, в свою чергу, потребує впровадження науково-методичних розробок щодо основних положень і вимог реалізації такого виду діяльності.

1. *Власова О. І.* Проблеми професійної підготовки вихователів дитячих містечок у спадщині Германа Гмейнера. Дис. ... канд. пед. наук. – К., 1993. – 146 с.
2. *Лесгафт П. Ф.* Семейное воспитание ребенка и его значение. – М.: Педагогика, 1991. – 176 с.
3. *Макаренко А. С.* Методика организации воспитательного процесса: Соч. в 7 т. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С. 105–187.
4. *Песталоцци И. Г.* Избр. пед. соч.: В 2 т. / Под ред. В. А. Рогенберг, В. М. Кларина. – М.: Педагогика, 1981. – Т. 2. – 416 с.
5. *Сухомлинский В. А.* Родительская педагогика. – Новосибирск, 1985. – 224 с.
6. *Ушинський К. Д.* Про семейне виховання / Упоряд. О. Т. Губко. – К.: Рад. шк., 1974 – 151 с.
7. *Дробот Л. С.* Повернути дітям рідний дім // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 3–5.
8. *Єременко Л. В.* Виховуємо бережливих // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 91–94.
9. *Кузьменко Л. В.* Морально-правове виховання у сім'ї // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 57–62.
10. *Рєпа Н. О., Слюсаренко В. Г., Черемісін В. М.* Щоб жили людьми серед людей // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 23–32.
11. *Слюсаренко В. Г., Лукашевич М. П.* Соціальна адаптація людини: сутність, функції, процес // Соціальна педагогіка і адаптивність особистості. – Суми, 1994. – 137 с.
12. *Смагіна Л. М.* “Інструмент доторкання до особистості” – що це таке і як ним користуватися // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 5–13.
13. *Чечет В. В.* Чи вміємо ми любити дітей і спілкуватися з ними // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 33–48.
14. *Яковенко В. С.* Статеве виховання // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : Зб. – К.: ІЗМН, 1997. – С. 95–102.
15. *Чечет В. В.* Педагогіка для всіх. – Минск, 1992. – 189 с.

Подано до редакції 19.09.2003

Abstract: Family Children's Homes as an Effective Care for Orphans and Children Out of Parental Care

The article seeks to generalise the experience of family children's homes that are seen as a social institution called to provide an effective care for orphans and children deprived of parental environment. The focus is put on the routine practices of family children's homes, the most common problems they face and the needs of children in care. The development of social services providing support to family children's homes is seen as a priority of the state policy in the field.